

Két hajdani hajdúváros törökkori mondái

– Szendrei Eszter –

A magyar történeti néphagyományban a török időkkal kapcsolatos tradíciók kiemelkedő helyet foglalnak el. E hagyománykör szerves részét képezik a hajdúkkal kapcsolatos emlékek. Dolgozatom célja azoknak a mondai hagyományoknak a bemutatása, amelyek Sarkad és Szalonta – egykori hajdúvárosok – emlékezetében fennmaradtak. A két település közötti szoros történelmi kapcsolat a máig megőrzött törökkori mondákban, olykor azok párhuzamos meglétében, hasonló vagy azonos tettet véghezvivő hősök személyében gyakran felbukkan. E szoros kapcsolat indokoltá teszi a két település törökkori mondavilágának együttes bemutatását, esetenként a különbségekre való rámutatást. *Ferenczi Imre* megállapítását bátran vonatkoztathatjuk e két település törökkori történetére is: „... az eddigi vizsgálatok megmutatták, hogy a történeti néphagyományok történelmi-, geográfiai-, szociográfiai- és folklorisztikus összefüggései leginkább táji egységben szemlélve fedhetők fel”.¹

Sarkad kialakulásának idejét *Módy György* a 19. század második felére teszi, megemlítve, hogy ekkor királyi, illetve hercegi birtok volt.² A település sorsa a tatárjárás idején a többi alföldi faluéhoz hasonlóan alakult. A község elpusztult, lakói elmenekültek. A tatárjárás után az életben maradt lakosok visszaszivárogtak, és hamarosan helyreállították a tatárok által okozott károkat.

A középkori Sarkad lakói jórészt egy-, illetve többtelkes nemesek voltak, ám mellettiük mindig fellelhető volt a jobbágynéesség is. A földrajzi körülmények nem kedveztek a földművelésnek, ezért a lakosság túlnyomó része állattenyésztéssel, halászat-tal és pákászattal foglalkozott.

A XVI. századig Sarkad történetében nemigen említhetünk az ország életére kiható eseményt. Ez a helyzet a török előrenyomulás idején változott meg, főként Gyula 1566. évi elestét követően, hiszen településünk Várad előváraként szolgált; lényegében Erdély kapuját védte a törökökkel szemben. Sarkad törökkori életének meghatározó színtere volt a földvár, amelyet a XVI. század első felében emeltek. Jelentőségét nem tényleges ereje, hanem stratégiai fontossága adta: mintegy kapocsként szolgált Várad és Gyula között. „A közös harcok, a veszély közös érzete, a közös menekülés ötvözte össze a sarkadi hajdúság három elemét, a sarkadi jobbágyot, a menekült és a sorsára hagyott katonát” – írja *Dankó Imre*.³ Sarkad nem volt a klasszikus értelemben vett hajdútelep, azonban a várban szolgáló katonák túlnyomó részét a hajdúk adták. A vár 1571-ben bekövetkező elestét követően a lakossághoz hasonlóan a várban szolgáló hajdúk is

¹ *Ferenczi Imre*: A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában. Déri Múzeum évkönyve, 1962–64. 243–257. 1.

² *Módy György*: A középkori fejlődés a XVII. század közepéig. In.: Tanulmányok Sarkad múltjából. Sarkad, é. n. 29–42. 1.

³ *Dankó Imre*: A sarkadi hajdúk. Békési Élet, 1967. 2. 19–27. 1. Ugyanő: A Körösköz-bihari hajdúság. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 1959. 8–9. sz. 47–49. 1.

a környező mocsárvilágban találtak menedéket. A törökök kivonulása után azonban visszatelepültek Sarkadra. Ettől kezdve válik igazán jelentőssé a sarkadi és a szalontai hajdúk kapcsolata. A sarkadi katonák több hadjáratban is részt vettek; az 1636. évi szalontai csatában már *I. Rákóczi György* oldalán találjuk őket a törökökkel szövetkező Bethlen István ellenében. A sarkadiak ettől fogva megmaradtak a Rákóczi család szolgálatában. Hűségükért, helytállásukért részesítette kiváltságban az őt szolgálókat a fejedelem 1644-ben kibocsátott adománylevelében.⁴

A Szalonta történetére utaló első írásos emlék 1214-ből származik. Az 1330-as évekig királyi birtokként szerepel, ekkor *Károly Róbert* eladományozza. A település a XIV. század végén kerül a *Toldi* család birtokába, 1556-tól az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alatt áll. 1598-ban a Várad felől visszahúzódó törökök teljesen lerombolják; csakúgy, mint a vele szomszédos Kölesért és annak várát. Az 1606-os hajdúkiváltságolás során *Bocskai* 300 vitézét a köleséri várba telepíti, azonban Kölesér a törökdúlás során olyan fokú megrázkódtatást szenvedett, hogy a hajdúk Szalontán való letelepítésüket kéri a fejedelemtől. Ettől kezdve válik hajdúfészekké Szalonta, és szerez hírnevet magának a törökellenes küzdelmekben. A híres szalontai csata évében, 1636-ban építik a hajdúk a vár központi, ún. Öreg-tornyát, amely az 1658. évben részben elpusztul; innen ered a Csonkatorony elnevezés. Az 1658-as török támadás során Szalonta török kézre kerül, amely alól 1692-ben – Váradal egy időben – szabadul.

A török kor történetére visszanyúló mondai hagyományok esetében is érvényes a történeti mondák általános sajátossága, mely szerint a monda gyakran „nemzetközi”, akárcsak a népmese: motívumai, hősei széles körben ismertek. Nem egy monda esetében „vándorlás” tapasztalható, ahol ugyanaz az esemény különböző települések múltjából előbukkan, csupán a hős helyébe kerülnek mások. A történeti mondákban általában hősökről, várak legendás védőiről, máskor menekülőkről, felégetett falvakról, bosszúállásról, csellel védekezőkről szóló történetekkel találkozunk. A történeti mondák másik sajátossága, hogy a monda eseményszövetébe gyakran kerülnek mesei szálak – esetünkben is megfigyelhető. *Ferenczi Imre* műfaj-meghatározását⁵ vizsgált területeinkre is célszerű vonatkoztatni, ugyanis több mondánkban megfigyelhető a mese műfaja felé való elmozdulás. Gondolhatunk itt a mesék bűvös hetes számának mondabeli felbukkanására, Toldi valószerűtlen méretű gyűrűjére, melyet az épülő Öregtorony alapjába helyez, vagy emberfeletti – mesebeli óriásokéval vetekedő – fizikai erejére. *Szendrey Zsigmond* említi a szalontaiak ún. nagy futását elbeszélő történet egyik epizódjaként a történetet, amelyben többször felbukkan a bűvös hetes szám: hallván a törökök közeledését, mindenki elmenekül Szalontáról, hét férfi és egy hét éves gyermek kivételével. Hét év múlik el, amikor a fiú egy napon rőzsegyűjtés közben egy nőt pillant meg az erdőben. Török kémet gyanít benne, és baltájával agyon akarja sújtani. Ekkor megjelenik a gyermek apja és ráismer hét évvel korábban elmenekült feleségére.⁶ Mesei elemekben igen gazdag a már említett Toldi-mondakör, amelynek egyes történe-

⁴ A kiváltságlevél magyar szövegét közli *Szendrey István*: Hajdú szabadságlevelek. Debrecen, 1971. Továbbá: *Dankó Imre*: i. m., 16. 2.

⁵ *Ferenczi Imre*: i. m. 243–257. 1.

⁶ *Szendrey Zsigmond*: Nagyszalontai gyűjtés. MNGY XVI. Budapest, 1924.

tei nemritkán egyeznek a Kinizsi-mondakör elemeivel: gondoljunk például a közismert történetre, melyben Kinizsi egy győztes csata után hat törökkel a szájában járja a csárdást. Ugyane motívum a Toldi személyéhez fűződő elbeszélésekben is megjelenik – a nagy erejű vitéz a mesék emberfeletti hatalommal és külsővel felruházott szereplőit idézi emlékezetünkbe.

A sarkadi történetekben is kimutathatók mesei elemek. A nevezetes sarkadi cselvető katona – *Csavarga Miska* – például koldusnak öltözve minden nehézség nélkül bejut a gyulai szultán kertjébe (érdekes, hogy nem pasa, hanem egyenesen a török szultán lakik Gyulán), és maga a szultán ered a csavaros eszű katona nyomába. Egy másik történetben ugyancsak maga a szultán mászik fel a fára a nyomorék koldus botjáért.

Jóllehet két vizsgált településünk törökkori története, lakóinak sorsa hasonlóképpen alakult, valamint Sarkad és Szalonta egyaránt hajdú kiváltsággal bíró város volt, a szalontaiak hagyományaiban napjainkig fellelhető elemei vannak a hajdú-múltnak, ezzel szemben Sarkadon a történetek elbeszélésekor alig esik szó hajdúkról, sőt hajdúmondaként számontartott elbeszélésre nem emlékeznek a helyiek. E lényeges és szembeötlő különbség magyarázata lehet az a XVII. század elejéig visszavezető szál, hogy a szalontaiakat maga Bocskai telepítette le, míg a sarkadiak eleve a várban, illetve annak környezetében éltek és katonáskodtak. A hajdú kiváltságolás a sarkadiakat tehát jogi és gazdasági téren érintette, míg az addig kóborló hajdúk életében gyökeres változást hozott a szalontai letelepítés. A másik ok, hogy a sarkadi mondák képe halványabban rajzolódik ki előttünk: míg Szalontán *Szendrey Zsigmond* az 1920-as években rendszeresen kutatott történeti hagyományok után – és publikálta is azokat – addig a szomszédos Sarkad iránt a korabeli kutatók érdeklődése nem mutatott ekkora buzgalmat. *Márki Sándor* közöl elsőként Sarkad története című munkájában elbeszélést egy sarkadi vitézről.⁷ Míg *Szendrey* a szalontai hagyományokat csoportosította, az etnográfus szemével elemezte, összehasonlította,⁸ addig a történetíró *Márkitól* nem kérhetjük számon ennek elmulasztását.

A recens anyag gyűjtésénél – amellett, hogy vizsgált korszakunk szájhagyomány útján megőrzött történetei egyre halványabban, töredékesebben, más korok eseményeivel összerosódva jelennek meg – igen nehéz kiszűrni azokat az elemeket, amelyek már nem szájhagyományozással, hanem olvasmányélményként ragadtak meg az adatközlők emlékezetében. Ehhez kapcsolódóan utalok arra a jelenségre, hogy a nép emlékezetében összefonódott a tatár és a jóval későbbi török veszedelem emléke. Természetesen eme megállapítás során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az Európára törő török seregekben számottevő volt a krími tatárok jelenléte – ilyképpen tehát a törökök és tatárok együttes említése nem teljesen irreális. Ám annak, hogy olykor a török időkre vonatkoztatva tatár betörésről, tatárok pusztításairól beszélnek, az is közrejátszhat, hogy a tatár- és a törökdúlás eseményeiről hasonló kép él az emberek tudatában. Jóllehet az adatközlő az alább közölt történetben tatárokat említ, kétségtelen, hogy az a török időkben játszódik. „Amikor itt voltak a tatárok, a toronyba mindig volt

⁷ *Márki Sándor*: Sarkad története. Budapest, 1877.

⁸ *Szendrey Zsigmond*: Történeti népmondáink. Ethnographia, 1926. 132–138. 1.; továbbá: Ethnographia, 1927–28. 193–198. 1.

őr. Ez az őr figyelte, merről jönnek a tatárok. Gyula felől, Várad felől... Amikor közeledtek, a nősemélyek elbújtak a szabadkéményekbe. Ezek a tatárok sokáig, 150 évig voltak itt, úgyhogy valamennyire megtanultak magyarul. Mentek végig a falun lóháton, oszt' próbálták előcsalogatni az asszonyokat. Azt kiabálták: Sári, Mári gyertek elő, elmentek a kutyafejű tatárok!"⁹

Vizsgált területünk történeti mondáit elemezve két típust kell kiemelniünk: az ún. hőskökhöz fűződő, valamint a helyi mondákat. Sajátossága a mondának, hogy olyan hősöket szerepeltet, akik áldozatot hoznak, életüket kockáztatják a közösségért. Ezek a pozitív mondai hősök egy közösség ideáltípusát képviselik. Ilyen például a szalontai csata hőse: *Győri Jakab*, vagy az ugyancsak szalontai *Toldi Miklós*. Később, a harcok elcsendesedtével e hősök helyébe a csavaros eszű, az ellenségnek fondorlatos cseleket vető népi hősök kerülnek. E hőstípus alakja Sarkadon és Szalontán egyaránt felbukkan *Csavarga Miska*, illetve *Bakó János* személyében. A róluk szóló történeteket ismerteti *Szendrey Zsigmond*,¹⁰ de a recens anyagban is találkozunk csínyeiről híressé lett katonával.

„Volt egy Cs. Varga nevű ravasz ember itt, Sarkadon, a török időkben. Ez a Cs. Varga olyan gyerek volt, akit kicsi korában kicseréltek. Ebből aztán olyan ember lett, hogy amikor akarta, kifordította minden tagját – nyomoréknak. Obsitos katona volt a várban. Egy alkalommal ott ólálkodott Gyulán, a szultán kertjében. Úgy tett, mintha szegény, nyomorék koldus lenne, hogy a szultán megszánja. Meg is szánta, lökött neki egy krajcárt. Tudott valamennyit magyarul, azt mondta: – Eredj, vegyél magadnak egy kis kenyereket. El is ment Cs. Varga, de hamar vissza is jött. A dajka meg éppen a kertben sétált a szultán gyermekével a karján. De a gyerek nagyon rítt. Azt mondja a dada: – Hallgass, mert odaadlak ennek a vándorlegénynek! De mire kimondta, Csavarga már el is kapta tőle a gyereket. Szaladtak utána törökök, oszt amikor látta, hogy utolérik, a gyereket letette, ő meg menekült tovább. De a szultán azt mondta, hogy meg kell keresni azt az embert. El is indultak Gyuláról minden irányba. Csavarga észrevett egy lefordított csónakot, hát bebújt alá. A szultán maga is üldözte, ő is odament a csónakhoz. De akkorra már el is fáradt az üldözésben. A katonáinak azt mondta, csak menjenek tovább, ő pihen egy cseppet. Le is ült a csónakra, és ott elszenderedett. Cs. Varga meg óvatosan levette mind a két csizmáját a sarkantyút. Avval kibújt a csónak alól és elszaladt. Mikor visszajöttek a török katonák, felébredt a szultán is. Hát látja, hogy odavan a sarkantyúja. Akkor már tudták, hogy Csavarga ott lapult a csónak alatt – utána is eredtek, de megfogni nem tudták.”¹¹

Más esetet is számontartanak, amikor a ravasz katona rászedte a törököket.

„Jöttek a törökök tízen, tizenketten Gyuláról. Csavarga Miska meg éppen gyalog ment Gyula felé. Mikor látta a törököket, gyorsan felmászott egy fára, vitt magával egy botot, ami olyan volt, mint egy mankó. A mankót fennhagyta a fán, ő meg lemászott. Kifordította kezét-lábát, elkezdett sírálni, hogy jaj, szánják meg a szegény nyomorékot, mert a rossz emberek elvették a mankóját, felhajtották a fára, nem tud így to-

⁹ *Török Lajosné, Kiss Julianna* 1918. sz. ref. sarkadi lakos adatközlése.

¹⁰ Lásd a 6. sz. jegyzetet

¹¹ Lásd a 9. sz. jegyzetet

vábbmenni. Azt mondja a szultán: – Menjetek csak, majd utolérlek benneteket, leve-szem ennek a nyomoréknak a mankóját. Amikor felmászott a fára, Csavarga gyorsan visszaigazította a tagjait, felugrott a szultán lovára, és visszakialtott: – Viseld egész-séggel a mankót! Ő meg elnyargalt Szalontára, még aznap eladta a szultán lovát.”¹²

Csavarga Miska szalontai megfelelője Bakó János hajdú volt. A két furfangos kato-na vetélkedéséről is megemlékezik a hagyomány. Először *Márki Sándor* közölte Sar-kad története című munkájában az elbeszélést,¹³ de – némi eltéréssel – a recens anyag-ban is felbukkan. A történet röviden: Csavarga Miska és Bakó János nagy vetélytársai voltak egymásnak. Mindig azon törték a fejüket, ki tudna a török elleni cselvetésben túltenni a másikon. Csavargával az előbb ismertetett lólopási történetet hozzák kapcsola-tba, amelyre Bakó azzal kontrázott, hogy ellopta a szultán gyereket. *Szendrey* nagy-szalontai gyűjtésében *Márki* közlésével egyezően – Bakó hajdú nevéhez fűződik a gye-rekrablás, a recens sarkadi anyagba tehát feltehetően átvétellel került. Bár a két telepü-lés között lehetett némi vita a merész tett hősének személyét illetően. *Szendrey* egyik adatközlője ugyanis azzal kezdi az elbeszélést, hogy előrebocsátja: az nem úgy van, amint a sarkadiak emlegetik, mert nem a sarkadi Csavarga, hanem a szalontai Bakó ra-bolta el a gyermeket. A *Szendrey* által gyűjtött történet a következőképpen fejeződik be: miután Bakó elmenekült a török sarkantyújával, néhány nap elteltével Szalontárról – levél kíséretében – visszaküldte azt. A hajdú arra kérte a pasát, hogy mivel ezt az egész dolgot pusztán Csavarga iránt való vetélkedésből, s nem rosszakaratból követte el, döntsön a pasa, ki a bátrabb kettejük közül. A pasa döntött is, ilyképpen: „Én, Sze-lim pasa bizonyítom, hogy Bakó János Csavarga Miskánál sokkal nagyobb lator, de azért, ha mindkettejüket kezeim közé kaphatom, Bakót csak egy óráig fogom nyúztat-ni, de úgy, hogy bele ne haljon, Csavargát azonban két egész napig, s akkor nem bá-nom, ha életben marad is.”¹⁴

A Sarkadon a XVIII. század elején felvett jegyzőkönyvek tanúvallomásai megem-lékeznek azokról az időkről is, amikor a gyulai törökség állandó viszályban állt a sar-kadiakkal. Egy 1720-ban felvett jegyzőkönyv szerint Nagy István sarkadi lakos el-mondta, hogy a sarkadiak még tehenet fejni is alig mehettek ki a mezőre a törökök ál-landó zaklatásai miatt. Egy másik tanú ugyanekkor említi, hogy aratáskor földbe vert fákra akasztották fegyvereiket, hogy bármikor meg tudják védeni magukat. *Dózsa Mi-hály* tanú szerint: ha a gyulai pasa az elfogott sarkadiak fejét a gyulai vár kapujára tű-zette, a sarkadiak is kerítették néhány gyulai törököt, hogy azok fejével díszíthessék sáncaikat. A fenti tanúvallomások már korántsem azt a – néhol szinte idilli – képet raj-zolják elének, amelyet a két ravasz hajdú történetei sugalltak.

Toldi Miklós mellett a szalontai csata hősének, Győri Jakabnak az alakja köré fonó-dott a történeti mondák java része.¹⁵ Ezek még életre-halálra menő küzdelmekről be-szélnek. A helyi – mesés erejétől megfosztott – hős alakjára is példaként szolgálhat-nak ezek a történetek. Már nem kizárólag a bátorság, a hatalmas erő, az önfeláldozás

¹² *Pataki János* 1912. sz. ref. sarkadi lakos adatközlése.

¹³ *Márki Sándor*: Sarkad története. Bp. 1877. 50–51. l.

¹⁴ *Implom József*: Gyula város története szemelvényekben. Gyula, 1961. 87–88. l.

¹⁵ *Szendrey Zsigmond*: Szalontai mondák a Toldiakról és a Csonkatoronyról. Ethnographia, 1914. 164–168. l.

szolgál példaként, hanem megjelenik a terveket szövő, a vesztesre álló helyzetet okos merészséggel megfordító hős alakja. A Győri Jakabról élő legismertebb történeteket lejegyezte Szendrey szalontai gyűjtőútjai során,¹⁶ de említi *Implom József* is.¹⁷ Győri, aki török rabságban megtanulta a törökök nyelvét, az éj sötétjét kihasználva háromszáz lovasával a török táborhoz ment. Embereit kívül hagyta, ő maga – mint török – bejutott a táborba. Kihallgatva a tanácskozást, megértette, hogy a törökök igen félik Rákóczi fejedelem érkezését, ezért még annak közeledte előtt meg akarják indítani a támadást. Visszatérve a táborból, kiadta, hogy a rétet hányják tele kapával, kaszával, a nők és a gyerekek pedig másszanak a fák tetejére, tepsiket, kolompokat, fedőket vive magukkal. Az ő dobszavának jelére kezdjék a kezükben lévő eszközökkel a lármázást. Ő pedig háromszáz katonájával megbújt a zsombékos réten. A törökök közeledtekor megadta a jelet a fákon ülőknek, akiknek lármájára a vízimadarak is felriadtak, s rikoltozásukkal az amúgyis rémisztő zajhoz társultak. A megzavarodott törökök azt gondolván, hogy Rákóczi hadai közelednek, fejvesztve menekültek abba az irányba, amerről nem hallatszott a láрма. Menekülés azonban csak a rét azon részén át kínálkozott, amelyet a magyarok telehánytak éles szerszámokkal. A monda szerint valamennyi török odaveszett. Azóta nevezik ezt a rétet Gyilkosrétnek.¹⁸

Néhány adatközlőm Sarkad elnevezését a törököknek tulajdonítja. „Amikor a törökök megtámadták ezt a vidéket, itt sok eső esett, nagy mocsarak voltak, hatalmas volt a sár. A törökök erre azt mondták, hogy itt káddal van a sár. Úgy mondták a káddal való sárnak, hogy sárkád. Ettől kezdve nevezik a várost Sarkadnak.”¹⁹

A természeti környezet ez esetben kedvező volta általában szerepel a törökökkel kapcsolatos történetekben. Az emberek a nagy víznek, az áthatolhatatlan, az idegen számára halált rejtő mocsaras, ingoványos határnak tulajdonítják, hogy a törökök hosszú ideig eredménytelenül próbálkoztak Sarkad bevételeivel. Néhány sarkadi határrész elnevezése tanúskodik a török időkről, a katonáskodás fontosságáról, utal a vár jelentőségére. Ilyen például a törökök által épített út, a *Török-csapás*, vagy a Vár-földje, a *Kapitány-réte*. Sajnos, a *Kincses* nevű határrész eredetmondájára ez ideig nem sikerült rálelni, pedig nem kizárt, hogy némi analógiát mutatna a szalontai kőkecske mondájával.

A szalontai hagyományokban is találkozunk a határrészek, természeti képződmények török korra visszavezethető eredetmondájával. Ilyen a Panaszi-tó neve, amely a benne pusztult hajdúk emlékét őrzi. A szalontai hajdúk és a gyulai törökök összecsapására emlékeztet a *Testhalom* – a hagyomány szerint az elpusztult törökök halomnyi holttestére utal.²⁰

Ugyancsak több történet fűződik a szalontai Csonkatorony és a sarkadi vár építéséhez, de még több azokhoz az állítólagos alagutakhoz, amelyek egyesek szerint a két szomszédos hajdúfélsziget, mások szerint a sarkadi és a gyulai várat, olykor pedig a sar-

¹⁶ Lásd a 6. sz. jegyzetet.

¹⁷ *Implom*, i. m. 78–80. l.

¹⁸ Lásd a 6. sz. jegyzetet.

¹⁹ Lásd a 9. sz. jegyzetet.

²⁰ Valamennyi történetet közli Szendrey Zsigmond a Nagyszalontai gyűjtésben, lásd a 6. sz. jegyzetet.

kadi határban lévő peckesi várat és a földvárat kötötték össze. Sarkadon és Szalontán egyaránt él napjainkban is a köztudatban az alagútlegenda. *Danielisz Endre* a szalontai alagútról a következőt állapítja meg: „Honnan eredhetnek az üregek, talajsüppedések, amelyekre az alagút-pártiak ma is hivatkoznak? Lehetnek egykori vermek, ókutak, épületek pincéi, kripták.”²¹ Nem kizárt, hogy a sarkadi „alagút-rejtély”-re is hasonló lehet a magyarázat.

Befejezésül az országosan elterjedt kőkecske-motívumra szeretnék utalni, mely Szalonta hagyományában is él. A monda szerint a magyar vitézek a törököktől zsákmányolt rengeteg kincset egy kőből készült kecskébe helyezték, majd a kecskét a vár alá rejtették, őrzését egy ősz öregemberre bízva. A kincset az aggastyán azóta is őrzi, megszerezni lehetetlen. Másik változat szerint a kőkecske a szalontai Csonkatorony oldalánál állott. A törökök kitakarodása után tíz évvel megjelent egy török, aki rávette az őrtálló hajdút, hogy éjjel lopja el a kecskét. Az hallgatott is szavára; a kecskét ellopva, széttörve megosztottak a kincsen. Innen ered az X, Y, Z (itt minden esetben más, de vagyonos családot említenek) gazdagsága.²²

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a török korhoz kötődő, szájhagyomány útján terjedő mondák egy része még napjainkban is él, e mondák jórészt beilleszthetőek az országosan ismert mondakörökbe, és nemegyszer találkozunk vándormotívumokkal szűkebb vidékünk folklórában. Sarkad és Szalonta mondahagyományainak összehasonlításánál láttuk, hogy a szalontaiakról több történet maradt fenn, illetve a Sarkadon gyűjtöttek kevés kivételtől eltekintve Szalontán is ismertek. E megállapítás korántsem jelenti azt, hogy Sarkad folklórkincse szegényebb lett volna a hozzá hasonló helyzetű és sorsú Szalontáénál. Az ok minden valószínűség szerint a bevezetőben már említett kutatási késedelmességből, hiányosságból fakad.

Sagen aus der Türkenzeit zweier ehemaliger Haiduckenstädte

- Eszter Szendrei -

Resümee

Zielsetzung der vorliegenden Schrift ist die Darstellung der sagenhaften Überlieferungen, die sich in der Erinnerung von zwei ehemaligen Haiduckenstädten des Komitats Bihar – Sarkad und Szarvas – erhalten haben.

Obwohl sich die Geschichte der beiden untersuchten Ortschaften unter der Türkenherrschaft ähnlich gestaltete und obwohl beide mit Haiduckenprivilegien ausgestattete Städte waren, sind in den Überlieferungen von Szalonta noch bis heutzutage Andenken an die Haiduckenvergangenheit aufzufinden, während in den Sarkader Geschichten

²¹ *Danielisz Endre*: A Csonkatorony alagútjai. In: Partium, 1994. 3. sz. 3.1.

²² *Szendrey Zsigmond*: Történeti népmondáink. Ethnographia, 1926. 132–138. 1.

kaum von Haiducken die Rede ist und die Einwohner sich an als Haiduckensagen anzusprechende Erzählungen nicht erinnern. Die Erklärung dieses wesentlichen und ins Auge fallenden unterschiedes mag der bis zum Anfang des XVII. Jahrhunderts zurückführende Umstand sein, dass die Einwohner von Szalonta von Bocskai selbst ansässig gemacht wurden während die Sarkader von Anfang an in der Burg und deren Weichbild lebten: die Militärdienst vesehenden Einwohner wurden 1644 von dem Fürsten Georg Rákóczi I. mit Haiduckenprivilegien ausgestattet. Weiterhin: die Forscher widmeten den Sarkader epischen Überlieferungen geringe Aufmerksamkeit, während demgegenüber Zsigmond Szendrey in den 1920er Jahren den Sagenschatz von Szalonta einem eingehenden Studium unterwarf.

Die Nachbarschaft der beiden Städte, die durch geschichtliche Umstände diktierte Angewiesenheit aufeinander beeinflusste in nicht geringem Ausmass die Ähnlichkeit, ja oft Identität des Sujets und der Helden der erzählten Geschichten, obwohl in Sarkad ein Sarkader, in Szalonta ein Szalontaer als Held ein und desselben Ereignisses genannt wird. Über die Ähnlichkeit der Sujets hinausgehend lassen sich dieselben Märchen- und Sagenelemente in den mittelalterlichen epischen Überlieferungen der beiden Ortschaften entdecken. In Szalonta ist der Sagenkreis um Toldi an märchenhaften Elementen überaus reich. Der pfiffige Soldat der Sarkader schlägt sich oft in märchenhafter Weise aus seiner bedrängten Lage heraus. Ein beträchtlicher Teil der Sagen knüpft an eine Schlacht oder ein für die Einwohnerschaft der Ortschaft bedeutungsvolles Ereignis an. In Sarkad lässt sich die Ursprungssage vieler Naturgebilde auf diese Zeit zurückführen.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass ein Teil der an die Türkenzeit gebundenen Sagen sich heutzutage – meistens fragmentarisch – auffinden und in die landesweit bekannten Sagenkreise einfügen lässt, und auch das Auftauchen von Wandermotiven nicht selten ist. Bei der Vergleichung des Folkloreschatzes der beiden Ortschaften erweist sich Szalonta als reicher, die Überlieferungen besser bewahrend als sein Nachbar Sarkad.

(Übersetzt von F. Sipiczky)

Szendrei Eszter
Márki Sándor Múzeum
Sarkad,
Kossuth L. u. 26.
5720